

БЕЗГОТІВКОВІ ГРОШІ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

В теорії цивільного права точиться давня дискусія щодо правової природи безготівкових грошей, і до цього часу вчені не дійшли однозначної думки. Існують дві протилежні точки зору. Одна полягає в тому, що це не що інше, як право вимоги, адресоване до банку. Представники іншої обґрунтовують існування речового права власності на безготівкові грошові кошти, що належить клієнту (особі, на ім'я якої відкрито рахунок).

Вбачається, що першим кроком на шляху до завершення існуючої дискусії є визначення поняття безготівкових грошей як об'єкта цивільних прав.

1. Для досягнення поставленої мети застосуємо правила мовного тлумачення, з якого, як загально визнано в юридичній літературі, необхідно розпочинати дослідження змісту будь-якого поняття. Такий підхід не потребує доказів, оскільки мислення і мова нерозривні.

У загальному вигляді ці правила можна сформулювати таким чином: якщо в законі чи праві не визначено тим чи іншим способом значення термінів, використаних у законі, їм надається те значення, яке вони мають у спеціальній галузі знань чи повсякденній літературній мові.

Законодавство України не дає прямого легального визначення безготівкових грошей. Воно розкривається фінансистами та економістами, які найчастіше розуміють під ними фінанси, розташовані на банківських рахунках, закріплених за фізичними або юридичними особами [1]. Це гроші, які банківська система переводить з готівкових у безготівкові або навпаки [2].

Наведені поняття хоч і формують лише загальне уявлення про безготівкові гроші, але дозволяють виокремити їх певні ознаки. По-перше, поруч з готівкою, це один із видів грошей (фінансів). По-друге, вони здатні вільно трансформуватися у готівкові гроші і навпаки. По-третє, вказана трансформація відбувається лише за допомогою банківської системи. По-

четверте, безготівкові гроші розташовуються, закріплюються на банківських рахунках, відкритих на ім'я фізичних або юридичних осіб.

2. Застосування системного методу тлумачення дозволяє звужити уявлення про безготівкові гроші. Так, на підставі аналізу законодавства України можна дійти висновку, що поняття безготівкових грошей розкривається через поняття грошей, а останнє – через поняття «кошти». Під останнім, відповідно до абз. 25 ч. 5 ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [3], необхідно розуміти гроші у національній або іноземній валюті чи їх еквівалент. Отже, кошти – це або гроші, або еквівалент грошей. Наведене дозволяє сформулювати поняття грошових коштів, яке часто використовується законодавцем і є родовим по відношенню до безготівкових грошових коштів. Так, якщо кошти – це або гроші, або еквівалент грошей (не гроші), то справедливим є твердження, що грошові кошти – це лише гроші, а еквівалент грошей необхідно розуміти, як еквівалентно-грошові кошти. Підтвердження зробленого висновку знаходимо й у ст. 192, ст. 1046 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України), де терміни «гроші» та «грошові кошти» використані як тотожні.

Зважаючи на те, що кошти, відповідно до ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» [4], можуть існувати або у готівковій, або у безготівковій формах, то і грошовим коштам (грошам) ці форми характерні. Причому безготівкові гроші, відповідно до наведеної норми, існують у вигляді записів на рахунках у банківських установах.

Таким чином, безготівкові – це гроші (грошові кошти), які існують у вигляді записів на рахунках у банках. Наведене поняття дозволяє визначити їх місце в системі об'єктів цивільного права. Вони, разом із готівковими грошима, які існують у вигляді банкнот і монет, входять до такого родового поняття, як грошові кошти (гроші).

Але подібне поняття все ще потребує уточнення, адже зрозуміло, що не самі по собі записи на рахунках є грошима. За своєю суттю банківський рахунок є методом (інструментом) обліку руху грошових коштів клієнта і

способом контролю виконання перед ним зі сторони банку своїх договірних зобов'язань [5]. Це бухгалтерський документ, облікова одиниця, яка використовується банками з метою врахування права грошової вимоги клієнта до банку, що виникають з договору банківського рахунку, а також для обліку виконання банківських операцій, здійснюваних відповідно до виду банківського рахунку [6]. Отже, банківський рахунок – це метод (інструмент) обліку, спосіб контролю, бухгалтерський документ, облікова одиниця, а записи на таких рахунках являють собою лише елемент обліку чи контролю, спосіб фіксації. Очевидно, що гроші – це те, що обліковується на рахунку, а не сам запис. Даний висновок підтверджується і результатами мовного тлумачення, наведеними вище.

3. Дослідження змісту ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» дає можливість дійти висновку, що вирази «готівкова форма» та «безготівкова форма» використані у ній законодавцем для позначення двох альтернативних форм існування грошей. Принаймні, на це вказує розділовий сполучник «або», який поєднує такі два однорідні члени речення, як «готівковій» і «безготівковій». Подібного висновку доходимо, звертаючись і до правил застосування «або» в логіці. Для останньої «або» – це мовний вираз логічної операції, що виражає альтернативність категорій (понять, явищ). Такі поняття називаються суперечливими (контрадикторними) і являють собою дихотомічну пару. Інакше кажучи, законодавець поділив усі форми існування грошей на дві взаємовиключні групи. Вони можуть бути або готівкові, або безготівкові.

Застосовуючи до понять «готівкові гроші» та «безготівкові гроші» правила дихотомії, доходимо висновку, що якщо готівкові гроші традиційно визнаються речами [7, с. 290], то безготівкові гроші – це не речі. Наведений умовивід може бути додатково підтверджений наступним чином.

3.1. Готівкові грошові кошти, які існують у вигляді банкнот і монет, дійсно мають всі ознаки речей. Вони є предметами зовнішнього по відношенню до людини матеріального світу, здатні задовольняти потреби суб'єктів,

доступні до володіння. Як речі, вони здебільшого характеризуються родовими ознаками та є замінними. Таке їх розуміння є не тільки теоретичним, а відображено й у законодавстві України. Так, у ст. 1046 ЦК України вирази «грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками», «передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками» вказують на те, що у наведеній нормі грошові кошти (гроші) віднесені до речей, визначених родовими ознаками. Той факт, що гроші розглядаються як різновид речей, свідчить, що мова йде про готівкові гроші. Подібний підхід міститься і в ч. 1 ст. 1057 ЦК України.

3.2. При передачі речей, визначених родовими ознаками, до яких зазвичай належать готівкові гроші, до набувача переходить і право власності на них. Такий підхід є не тільки загальноновизнаним у теорії цивільного права, а й відображений у чинному законодавстві України. Так, у ст. 1046 ЦК України вирази «передає у власність другій стороні», «повернути ... таку ж суму грошових коштів», вказують на перехід до набувача права власності на передані йому готівкові гроші. Подібний підхід міститься і в ч. 1 ст. 1057, ст. 1058 ЦК України та відображений у судовій практиці [8].

Отже, при передачі банку готівкових грошей до нього переходить і право власності на ці речі.

3.3. Виникнення в отримувача готівкових грошей права власності на них одночасно припиняє таке право у особи, яка їх передала. Разом з тим, якщо передача не була пов'язана з договором дарування (пожертви), то у клієнта в результаті такого відчуження виникає майнове право вимоги. Так, відповідно до законодавства України, за договорами банківського рахунку або банківського вкладу (депозиту) у клієнта виникає право вимагати від банку: приймати, зараховувати, виконувати розпорядження про перерахування і видачу відповідних сум, проведення інших операцій за рахунком, виплачувати проценти тощо. Цьому праву майнової вимоги кореспондують відповідні обов'язки банку. Висловлюючись мовою економістів (фінансистів), у обох сторін баланс не змінюється. У однієї особи припиняється право власності на

передані нею готівкові кошти (пасив), але виникає право вимоги (актив). У іншої особи виникає право власності на отримані гроші (актив), але виникає обов'язок, борг (пасив).

Зважаючи на те, що банківський рахунок – це метод (інструмент) обліку, спосіб контролю, бухгалтерський документ, про що зазначалося вже вище, то записи на таких рахунках є фіксацією зміни правових вимог (активу) та відповідних їм обов'язків (пасиву) у відносинах між банком і клієнтом. Власне кажучи, правові вимоги клієнта та кореспондуючі правам обов'язки банку і є безготівковими грошима, які фіксуються, обліковуються у вигляді записів на рахунках у банках. А точніше, фіксується вартість таких вимог клієнта і обов'язків банку.

Зроблений висновок відповідає результатам тлумачення терміну «безготівкові гроші», що наведені вище. Зокрема, ним позначаються об'єкти цивільних прав, які, поруч з готівкою, є одним із видів грошей. Вони здатні вільно трансформуватися у готівкові гроші і навпаки. Така трансформація відбувається за допомогою банківської системи, а тому банки її закріплюють, фіксують шляхом записів на банківських рахунках, відкритих на ім'я клієнтів. Безготівкові гроші не є речами, на відміну від готівкових, які визнаються речами.

Таким чином, безготівкові гроші (грошові кошти) – це правові вимоги клієнта та кореспондуючі правам обов'язки банку, які фіксуються та обліковуються шляхом записів на рахунках у банках.

Список бібліографічних посилань:

1. Безготівкові гроші – це що таке, і як вони працюють? [Електронний ресурс] // Сайт «Все про все». – Режим доступу : <http://hair2014.ru/bezgotivkovi-groshi-tse-shho-take-i-yak-vony-pratsyuyut/>.
2. Безналичные деньги [Електронний ресурс] // Банк справка. – Режим доступу : <http://bankspravka.ru/bankovskiy-slovar/beznalichnyie-dengi.html>.

3. Про банки і банківську діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 5–6. – ст. 30.

4. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001. – № 29. – ст. 137.

5. Банковский счет: определение, структура и виды [Электронный ресурс] // Сайт «Счета-в-банке». – Режим доступа: <http://schetavbanke.com/schet-v-banke/informaciya/bankovskij-schet.html>.

6. Банковский счет [Электронный ресурс] // Discovered: деньги, банки, страхование, экономика и бизнес. – Режим доступа: <http://discovered.com.ua/glossary/bankovskij-schet/>.

7. Харьковская цивилистическая школа: объекты гражданских прав: моногр. / И. В. Спасибо-Фатеева, В. И. Крат, О. П. Печеный и др.; под общ. ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Х. : Право, 2015. – 720 с.

8. Постанова Судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 6.04.2016 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховного Суду України. – Режим доступа: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/395E8278AA315356C2257F8F00431B6B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/395E8278AA315356C2257F8F00431B6B).